

17. Шибіко В. Щодо призначення і завдань кримінального судочинства України / В. Шибіко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 88. – С. 16–19.

Надійшла до редколегії 05.11.2012

ЗАГУРСКИЙ А. Б. ЗАДАЧИ УГОЛОВНОГО ПРОИЗВОДСТВА В КОНТЕКСТЕ НОВОЙ УГОЛОВНОЙ ПРОЦЕССУАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ УКРАИНЫ

Исследована правовая природа задач уголовного производства, особенности взаимосвязи задач уголовной процессуальной политики и задач уголовного производства, сформулированы предложения относительно усовершенствования уголовного процессуального законодательства.

ZAGURSKY O. TASKS OF CRIMINAL JUSTICE IN THE CONTEXT OF NEW CRIMINAL PROCEDURE POLICY OF UKRAINE

The legal nature of tasks of criminal justice, feature of intercommunication of tasks of criminal judicial policy and tasks of criminal justice are researched, the provisions concerning the improvement of criminal judicial legislation are proposed.

УДК 342.536:343

М. В. КАРА,

здобувач

Харківського національного університету внутрішніх справ

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ ШАХРАЙСТВО

Надано криміналістичну та кримінологічну характеристику особи шахрая. Виділено типи шахраїв; з урахуванням їх особливостей наведено класифікацію та групову кваліфікацію шахраїв.

На всіх етапах історичного розвитку суспільства питання протидії злочинності не втрачають своєї актуальності, набуваючи особливого значення в періоди політичних і соціально-економічних перетворень. Значні суспільно-політичні та соціально-економічні зміни в Україні, що відбуваються внаслідок набуття чинності новим Кримінальним процесуальним кодексом, положення якого істотно відрізняються від попереднього, нові реформи системи Міністерства внутрішніх справ України можуть як супроводжуватися, так і спровокувати загострення криміногенної ситуації та зростання злочинності в країні.

Слід зазначити, що характерною рисою сучасної злочинності є значне зростання тих видів злочинів, які мають корисливу мотивацію і мають яскраво виражений інтелектуальний характер. До цієї групи злочинів належить передусім шахрайство, яке, до того ж, відрізняється своїм незвичним динамізмом форм.

Відповідно до такої швидкої видозміни шахрайств, що значно підвищує його суспільну небезпечність, повинні змінюватися теоретично-правові та організаційно-тактичні засади протидії цьому виду злочину.

Отже, прискорені темпи інформатизації шахрайських операцій, поєднання шахрайства з корупцією і організованою злочинністю, високий рівень спричиненої матеріальної шкоди у загальній структурі шкоди від економічної злочинності (приблизно 25 %), висока латентність сучасного шахрайства, високий рівень професіоналізму, майстерності сучасних шахраїв та їх протидія розслідуванню, орієнтація на використання підставних підприємств для прикриття шахрайської діяльності (до 60 % усіх шахрайств у великому розмірі) вимагають віднести протидію цьому виду злочину до пріоритетних напрямів діяльності правоохоронних органів. У зв'язку з цим МВС України за допомогою ЗМІ регулярно здійснює інформаційно-роз'яснювальну роботу щодо злочинів стосовно соціально незахищених громадян. Проводиться активна робота працівниками карного розшуку органів внутрішніх справ України [1, с. 39].

Необхідність вивчення особи шахрая **актуальна** тим, що без вивчення її властивостей складно ефективно протидіяти шахрайствам як під час проведення оперативно-розшукових заходів, так і під час здійснення слідчих дій. Оперативно-розшукова характеристика дає можливість

правильно вирішувати питання про індивідуальну відповідальність і покарання, розкривати причини та умови, що сприяють вчиненню злочину.

Питання кримінально-правової протидії шахрайству докладно висвітлюють у своїх працях такі криміналісти, як Г. М. Борзенков, В. О. Владимиров, Є. В. Ворошилін, М. Й. Коржанський, П. С. Матишевський, Г. О. Мендельсон, Б. С. Никифоров, А. О. Пінаєв тощо. Кримінологічним проблемам шахрайських посягань на власність громадян присвячені дисертаційні дослідження М. П. Клейменова, С. В. Косих, О. В. Рудзітиса, Ю. М. Антоняна, В. В. Вандишева, Л. В. Багрій-Шахматова, а також окремі роботи О. А. Герцензона, І. М. Даньшина, А. Ф. Зелінського, О. І. Гурова.

Окремі аспекти протидії шахрайства у різних формах досліджувалися вченими, які зробили значний внесок у розроблення проблем кваліфікації і розслідування шахрайства. Серед них А. О. Алексєєв, О. В. Смаглюк, О. Д. Кравченко, В. П. Волков, О. В. Лисодєд, О. М. Джужа тощо.

У сфері оперативно-розшукової діяльності окремі аспекти протидії шахрайства оперативними підрозділами органів внутрішніх справ України розглядали К. В. Антонов, О. М. Бандурка, О. Ф. Долженков, М. А. Погорєцький, Д. М. Середа, Л. П. Скалзуб, О. П. Снігерьев, В. Є. Тарасенко, В. В. Шендрік, О. О. Юхно тощо [2, с. 95; 3, с. 22].

Слід зазначити, що вченими були розроблені різноманітні класифікації особи шахрая, проте в їх основу було покладено старі форми, види та способи вчинення вказаного злочину, які сьогодні з огляду на нові технології та професіоналізм шахраїв значно змінились. Таким чином, зазнали видозмін структурні складові оперативно-розшукової характеристики особи шахрая. У сучасних умовах особливо важливо своєчасно протиставити діям шахраїв науково обґрунтовані, адекватні конкретним умовам ефективні заходи правоохоронних органів з протидії шахрайським злочинним посяганням, своєчасно викривати та притягати шахраїв до кримінальної відповідальності.

Наведені обставини й обумовлюють завдання статті, яке полягає в удосконаленні характеристики сучасної особи шахрая та формулюванні на її підставі рекомендацій, які підрозділи карного розшуку змогли би використовувати під час протидії даному негативному соціальному явищу.

Через свою специфіку шахрайства частіше здійснюються у великих містах і транзитних населених пунктах. Тут об'єктивно наявні ба-

гато чинників: зосередження значних фінансових коштів, висока швидкість міграції, а особам, які його вчиняють, в більшості випадків властивий «кримінальний професіоналізм», що створює додаткові труднощі під час виявлення і запобігання таким злочинам [4, с. 3–4].

Відзначимо, що сьогодні шахраї – це своєрідна еліта злочинного світу, талановиті артисти, меткі і спритні, швидкі в діях, нешаблонно мислять. Вони так звані «білі комірці», освічені, «релігійні», не зловживають спиртним та наркотиками, відрізняються психологічною стійкістю, оптимізмом, конформізмом, самоконтролем, добротою та чуйністю, в переважній більшості мають глибокі знання в різних галузях людської діяльності. Вони можуть бути оцінені як хороші фахівці у сфері психології, економіки, інформаційних технологій, у різних галузях права. Нерідко вони дуже добре ознайомлені з нормативними актами органів державної влади і управління. Окремі з них навіть обізнані з методами роботи правоохоронних органів [4, с. 5].

«Кримінологічний портрет» особи шахрая включає основні соціально-демографічні, соціально-рольові, психологічні та кримінально-правові властивості даного типу злочинця. Розглянемо особу шахрая як сукупність психічних особливостей індивіда, що виявляються у вчиненому нею злочині та виступають як умови злочинної поведінки.

Отже, на формування особи шахрая нерідко чинять істотний вплив його фізичні недоліки, закладена і сформована під впливом референтної групи рольова гра, сукупність умов жорсткої конкуренції в колективі, інші умови об'єктивної обстановки. Наведені чинники доцільно враховувати під час вивчення особи шахрая.

Результати проведених ученими досліджень даної проблеми свідчать про те, що переважна більшість досконалих шахрайських дій виконана чоловіками. Це пояснюється тим, що чоловіки відіграють активнішу соціальну роль у суспільстві. Однак частка жінок-шахрайок (близько 20 %) значно більша за частку жінок, що скоюють інші злочини проти власності (за винятком привласнення та розтрати), що передусім пов'язано зі специфічними способами здійснення шахрайства – обманом та зловживанням довірою, а також із тим, що в статистичному відношенні переважає комерційне шахрайство або шахрайство у сфері споживчого ринку (торгівлі, громадського харчування, побутового обслуговування), де працюють в основному жінки.

За віковими показниками аналізований вид злочинів здійснюється особами найбільш активного віку – від 20 до 40 років. Доцільно

враховувати і сімейний стан шахраїв. Слід зазначити, що велика їх частина – неodrужені (незаміжні) особи. Відповідно до результатів аналізу емпіричного матеріалу, дві третини вказаних осіб не мають дітей.

На момент скоєння злочину даного виду не працювали, не вчилися, були безробітними більше однієї третини шахраїв.

Важливою ознакою суб'єктів шахрайства є рівень освіти, за результатами досліджень учених, характеризується наступними показниками: неповну середню освіту мають близько 12 % осіб, середню загальну – 38 %, середню спеціальну – 31 %, незакінчену вищу – 8 % та вищу – 11 %. Також слід зазначити стійку тенденцію підвищення рівня освіти осіб, що вчиняють шахрайство.

Морально-психологічну підструктуру особи злочинця, як відомо, характеризують мотиви. Визначальним мотивом у даному випадку є користь. Для багатьох із таких осіб домінуючий вплив на формування мотиву упродовж останніх років чинить недостатня матеріальна забезпеченість, зумовлена відсутністю попиту на їх талант, навички, вміння.

Розглядаючи кримінально-правову підструктуру особи шахраїв з точки зору судимості, відмітимо наступні: несудимих 93 %, судимих 7 %. Дуже рідко має місце рецидив [5, с. 13–15].

У цілому можна виділити такі типові ознаки особи шахрая, як приналежність до чоловічої статі, найбільш активний вік, а в більшості випадків – також досить високий освітній рівень, відсутність власної сім'ї, корислива мотивація злочину.

Соціальна характеристика шахрая дає можливість правильно вирішувати питання про індивідуальну відповідальність і покарання, розкривати причини та умови, які сприяють учиненню злочину [6, с. 16–18].

Вивчення особи злочинців дає можливість поділити їх на певні групи, які характеризуються переважанням однієї або декількох найбільш важливих ознак (властивостей), покладених в основу такого поділу. Виділення таких груп потрібне як для вивчення і запобігання злочинності в цілому, так і для вивчення окремих видів злочинів, диференціації вживаних заходів запобігання.

Окремі автори пропонують типологію осіб, що здійснюють шахрайські посягання. Так, О. А. Герцензон та І. М. Даньшин за результатами узагальнення судової практики виділяють наступні типи шахраїв: 1) випадкові шахраї, що здійснюють шахрайство уперше з легковажності, під впливом обставин або інших осіб;

2) шахраї-рецидивісти, що здійснюють головним чином дрібні шахрайські витівки; 3) шахраї – багаторазові рецидивісти; 4) шахраї-гастролери; 5) шахраї, які здійснюють шахрайство, що продовжується. Окремо виділяють тип шахрая-афериста [2, с. 134].

О. В. Рудзітис, ґрунтуючись на результатах своїх досліджень, виділяє випадкових, ситуативних, злісних та особливо небезпечних шахраїв.

У результаті аналізу праць учених та емпіричного матеріалу ми пропонуємо таку класифікацію шахраїв:

– випадкові, або побутові, шахраї, які або вперше скоїли злочин, або покладаються переважно на свої особисті якості, сприятливу ситуацію та вразливість жертви;

– особи, раніше судимі за шахрайство, та інші особи, що не мають постійного джерела доходу;

– особи, що здійснюють так зване шахрайство, яке триває і полягає в отриманні яких-небудь матеріальних благ;

– шахраї-професіонали, спосіб життя яких пов'язаний із систематичним здійсненням злочинів, які є для них основним джерелом отримання коштів для існування. Такі шахраї найбільш небезпечні та заподіюють значний матеріальний збиток громадянам, тому що використовують у своїй діяльності спеціально розроблені, ретельно обмірковані схеми, набуті навички [2, с. 135].

За місцем скоєння злочину шахраїв доцільно класифікувати на осіб, що здійснюють шахрайство за місцем проживання, та гастролерів.

Оскільки арсенал шахрайських прийомів різноманітний, то в науковій літературі використовують кваліфікацію шахраїв ще й за такими групами: шулери; аферисти; лялькарі; шнеєрзони; фармазони [7, с. 139–143].

Шулери – це карткові шахраї зі стародавніми та доволі стійкими традиціями. Обман, як і в XIX в., реалізується визначеними прийомами – перекиданням карт, зняттям колоди під визначену карту, позначенням (цяткуванням) карти та просто спритністю рук.

Аферисти – це найпоширена група шахраїв. Видаючи себе за незвичайно ділових людей, які «можуть усе», вони вміло входять у довіру, отримують від своїх «клієнтів» коштовності або гроші. Це або винагорода за майбутню послугу (яка, звісно, не буде надана), або хабар за передачу посадовій особі, або оплата за якусь дефіцитну річ, яку аферист обіцяє дістати (але ніколи не зробить цього). Сюди ж можна віднести осіб, які через банки отримують великі грошові суми за фальшивими авізо, а також ті,

хто влаштовується за фіктивними документами (паспортом, трудовою книжкою) на роботу, пов'язану з розпорядженням матеріальними цінностями, а пізніше переховується з коштовностями, які були йому довірені.

Лялькарі – особливий вид шахраїв. «Ляльки» в них бувають різні – грошові, речові, бутфорні та навіть «живі». Завдання в них єдине – імітація якоїсь речі: гаманця, згортку з грошима, пакунку з цінним товаром, ювелірного виробу тощо.

Шнеєрзони – шахраї, що торгують фальшивими цінностями. Вони пропонують «товар обличчям», але, користуючись необізнаністю покупця, продають все ж таки підроблений. Вироби зі сплавів реалізуються ними як золоті, низькосортний коньяк оголошується напоєм піввікової витримки, звичайні ліки видаються за рідкісні, вискоєфективні тощо.

Фармазони – шахраї, що спеціалізуються на фальсифікації дорогоцінних каменів, насамперед діамантів. За рівнем інтелекту, артистизму та майстерності вони значно перевищують інших шахраїв.

Особа шахраєя значно відрізняється від особи інших злочинців (зłodіїв, грабіжників, хуліганів), незважаючи на зовнішню подібність багатьох характеристик – вікових і соціальних груп, наприклад часу та місць скоювання злочинів. Більшість шахраїв мають хитрий, швидкий розум, акторські здібності, розвинену фантазію, уміння орієнтуватися в складній обстановці та в обстановці, що швидко змінюється, а також використовувати ситуації, що виникають, на свою користь та отримувати з цього вигоду, тобто це люди, що мають певні знання з психології людини.

Шахраєві властивий розвинений інтелект, сила переконання, витончена наполегливість у реалізації злочинного задуму. Безпосередній контакт із потерпілим вимагає товариськості, уміння підтримувати розмову на різні теми, певної сміливості [8, с. 23].

Осіб, які вчиняють шахрайства, відрізняє здатність точно відтворювати атрибути середовища, в якому перебувають їх потенційні жертви, швидко встановлювати довірчі стосунки за допомогою подарунків і послуг, а також «відвертих» визнань. Ці особи зазвичай мають у розпорядженні значні готівкові кошти та нерідко наділені управлінськими повноваженнями в комерційних організаціях (до 16 %) або посадовими повноваженнями в державних органах чи їх установах (26 %). Значна частина шахраїв, усупереч усталеній думці про абсолютне переважання серед них одинаків, скоює

злочини у складі груп, у тому числі організованих груп та злочинних співтовариств.

Розвиткові здібностей до обману сприяють природні (природжені) властивості та постійний тренінг: спостережливість (прозорливість), спритність (передусім рук), здатність до ризику, сміливість, авантюризм, винахідливість, відсутність або слабкість позитивних соціальних орієнтацій (совісті).

Здатність до обману в шахраїв індивідуальна та варіюється в різних межах залежно від ціннісних орієнтацій. Шахрай ідеально володіє мімікою, особливо виразом очей, викликаючи до себе довіру, майстерно блефує, тонко реагуючи на зміни зовнішніх обставин.

Професійна орієнтація шахраїв стійка. На формування особи злочинця великий вплив чинять економічні, соціальні суперечності, особливості життя різних верств населення. Професійні шахраї досить легко впізнають подібних до себе [9, с. 110–112].

У результаті дослідження нами, по-перше, з'ясовано, що сильний домінуючий інтерес (майновий або інший) у мотивації потенційної жертви сприяє реалізації злочинного наміру, дозволяючи шахраєві успішно маніпулювати її поведінкою, використовуючи відповідні домінанти, а по-друге – виявлено закономірність: чим вищою є «віктимологічна кваліфікація» потенційної жертви, тим більш професійним має бути злочинець, щоб досягти успіху, і навпаки, наївна людина може постраждати навіть від дій шахраїв-дилетантів.

Слід відмітити, що серед жертв кваліфікованих шахраїв чимало колишніх жертв аферистів. Шахрай часто переконує жертву, що вона набагато мудріша за нього.

Вивчення особи шахраєя свідчить про їх високий професіоналізм, вузьку спеціалізацію, досить широкий кругозір, володіння правовими знаннями [10, с. 20].

Підсумовуючи наведене, можна зробити висновки, що виявлення типових моделей особи шахраєя, знання основних рис таких людей дозволить звужити коло осіб, серед яких доцільно вести пошук суб'єктів, які вчинили шахрайство. Зважаючи на те, що шахрайство є складним видом злочинності, боротьба з ним потребує фундаментального теоретичного розроблення, нового, значно вищого рівня підготовки оперативних працівників. Окрім цього, наведена характеристика дозволить висунути версії про мотив та мету злочину, про спосіб здійснення і приховання злочину, про місце знаходження речей, які стали об'єктом злочинного посягання або якими незаконно заволоділи під час вчинення злочину.

Список використаної літератури

1. Клейменов М. Криминологическая характеристика и профилактика мошеннических посягательств на личную собственность : [учеб. пособие] / Михаил Клейменов. – Омск : Юрид. лит., 1980. – 98 с.
2. Навроцький В. О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації / В. О. Навроцький. – К. : Атіка, 1999. – 158 с.
3. Ермолович Д. В. Некоторые поисковые социально-психологические признаки личности мошенника [Электронный ресурс] / Д. В. Ермолович, С. В. Широких. – Режим доступа: <http://law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1313226>.
4. Ахмедшин Р. Л. Криминалистическая характеристика личности преступника : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Ахмедшин Рамиль Линарович. – Томск, 2006. – 20 с.
5. Мельников А. А. Криминологические и уголовно-правовые проблемы борьбы с мошенничеством : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Мельников Александр Александрович. – М., 2002. – 22 с.
6. Лисодед О. В. Кримінологічні проблеми шахрайства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Лисодед Олександр Володимирович. – Х., 1999. – 20 с.
7. Практика уголовного сыска / сост. А. М. Вахсян. – М. : Юрист, 1999. – С. 139–143.
8. Попов С. О. Зловживання довірою при шахрайстві / С. О. Попов // Кримінальне право. – 2004. – № 9. – С. 21–25.
9. Актуальні проблеми сучасної науки і правоохоронної діяльності [«Шахрайство: Сучасні стандарти в кримінальному праві та кримінальному процесі»] (м. Харків, 19 трав. 2006 р.) : матеріали наук.-практ. конф. курсантів та слухачів. – Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2006. – 304 с.
10. Попов К. Л. Жертва шахрайства: віктимологічне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Попов Костянтин Леонідович. – К., 2007. – 22 с.

Надійшла до редколегії 14.12.2012

КАРА М. В. ХАРАКТЕРИСТИКА ЛИЦ, СОВЕРШАЮЩИХ МОШЕННИЧЕСТВА

Рассмотрены криминалистическая и криминологическая характеристики личности мошенника. Выделены типы мошенников; с учетом их особенностей приведена классификация и групповая квалификация мошенников.

KARA M. THE CHARACTERISTIC OF THE PERSONS, COMMITTING A FRAUD

The criminalistic and criminological characteristics of the identity of the fraudster is considered. Types of fraudsters are distinguished; according to their features the classification and group qualification of fraudsters are given.

УДК 343.24

А. Ю. КОНОВАЛОВА,

молодший науковий співробітник,

сектор дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю

Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності

імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

КОЛО ПРАВООБМЕЖЕНЬ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ПРАВА ОБІЙМАТИ ПЕВНІ ПОСАДИ АБО ЗАЙМАТИСЯ ПЕВНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ТА ВИЗНАЧЕННЯ СТУПЕНЯ ЙОГО СУВОРОСТІ ПОРІВНЯНО ЗІ ШТРАФОМ

Проаналізовано основні правообмеження покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та встановлено різний ступінь їх суворості. На підставі цього запропоновано диференціювати дане покарання на позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, яка пов'язана з реалізацією права на працю, та позбавлення права займатися діяльністю, не пов'язаною з реалізацією права на працю.

Найбільш суворим заходом реагування держави на злочин є покарання. Даний засіб примусу передбачає обмеження різних прав та свобод людини. Одні покарання обмежують майнові, трудові права, інші – особисту свободу

засудженого. Певні покарання обмежують одне право чи свободу, інші – декілька.

Саме коло та обсяг правообмежень кожного з покарань обумовлює його місце в системі покарань. Проте чи завжди покарання, що займає